

Anmeldelser

Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen, *Det danske imperium. Storhed og fald*, København: Aschehoug, 2004, 256 s., kr. 399,00.

Det er nok et tidens tegn, at Danmark nu har fået sin imperiehistorie a la Gibbons klassiker om *The Decline and Fall of the Roman Empire* (1776-88). De sidste 20 år har dansk udenrigspolitik under borgerlig ledelse distanceret sig stadig mere fra den småstatstankegang, der har præget den – og dansk historieskrivning – siden 1864. I sin afskedstale som udenrigsminister i 1993 udtrykte Uffe Ellemann Jensen ønsket om, at hans virke i historiebøgerne kom til at stå som den diametrale modsætning til den radikale P. Munchs udenrigspolitik (Uffe Ellemann Jensen, *Din egen dag er kort*, Gyldendal, København, 1996, p. 43). Og hans arvtager Anders Fogh Rasmussen anslog lignende toner, da han i 2003 blæste til ”opgør med den tilpasningspolitik, der har domineret dansk udenrigspolitik fra nederlaget i 1864 og frem til vore dage” (*Dansk Udenrigspolitik Historie I-VI*, Danmarks Nationalleksikon, København, p. 574).

Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen bog har kastet sig ud i et tilsvarende opgør med den radikale historietraditions dobbelte forståelse af Danmark som småstat og som nationalstat. Deres hovedargument er, at Danmarks historiske form har været et flernationalt imperium med betydelig indflydelse på europæisk politik. Et imperium, der fortsat består som Rigsfællesskabet med dets tre nationer.

Dette synspunkt er ikke ganske nyt. Danmarks storhed var selvfølgelig et hovedtema i den før-radikale historieskrivning fra Saxo til Grundtvig. På det seneste bruger den netop afsluttede *Dansk Udenrigspolitisk Historie* imperiebegrebet om det danske Nordsø-rige i 1000-tallet og Østersø-riket omkring år 1200, men vælger dog mere nøgterne termer som ”union”, ”konglomeratstat”, ”helstat”, ”nationalstat” eller ”rigsfællesskab” om de senere konfigurationer af det dansk-dominerede rige (jf. Nikolaj Petersen, ”Danmark som international aktør 705-2005”, pp. 44-59 i *Politica*, nr. 1, 2005). Bregnsbo og Jensen er anderledes ”radikale” ved konsekvent at bruge ”imperium” som gennemgående figur. Forfatterne peger på to betydningselementer af ”imperium”: den romerske med vægt på magtkoncentrationen omkring imperatoren og den jødiske forestilling om ”kongernes konge”. I kortform bliver det til forståelsen af et imperium som ”en stor stat med mange folkeslag” (p. 11). Yderligere anfører de, at imperier er store enheder med betydelig kulturel og anden pluralisme, hvis sammenhængskraft afhænger af den interne kommunikation, og at de synes at have iboende trang til at ekspandere af både sikkerhedsmæssige og økonomiske grunde (pp. 11-12). Derimod kommer de ikke ind på det velkendte begreb ”imperial overstretch”, som dog nok kunne forklare visse faser i det danske imperiums fald.

Det er altså tale om en noget vag bestemmelse af imperiebegrebet, der da heller ikke så meget anvendes som en egentlig analytisk kategori, men snarere som et signalgivende honnørord til at markere afstanden fra småstats/nationalstats-tradi-

tionen. Det er således betegnende, at forfatterne vælger at skamride begrebet i bogens første kapitel med den markante overskrift "Imperiet i Himlingøje ...". Mens *Dansk Udenrigspolitik Historie* begynder forsigtigt ved år 700, skubber forfatterne historien tilbage til romersk og germansk jernalder, til de magtkoncentrationer, som arkæologerne har påvist omkring Himlingøje på Sjælland (ca. 150-250) og Gudme på Fyn (ca. 250), og som har haft vigtige, men ukendte kontakter til Øst-, Central- og Sydeuropa. Herfra sluttes der dristigt til eksistensen af flere hinanden afløsende danske oldtidsimperier med en betydelig rolle i europæisk politik. Det er tolkninger, som er inspireret af, men unægtelig noget videregående end Jørgen Jensens i firebindsværket om *Danmarks Oldtid* (Gyldendal, København, 2001-04), og som formentlig er ment bevidst provokerende, for hvad det imperiale egentlig ligger i, forbliver uklart.

I det følgende kapitel vender forfatterne sig mod tolkningen af Dannevirke som indicium for eksistensen af et samlet dansk rige allerede i 700-tallet. Snarere var der fortsat tale om flere konger – men med vidtstrakte europæiske allianceforbindelser – i det danske område helt frem mod år 1000 (p. 32), blandt dem "kejser Gorm" (den Gamle), der antages at have hersket over flere lande, uden at det dog kan siges hvilke (p. 39). Samlingen af Danmark skete så under sønnen Harald Blåtand, hvis søn Svend Tveskæg i 1013 erobrede England og lagde grunden til et kortvarigt dansk Nordsø-imperium.

I fremstillingen af imperiets næste årtusind er forfatterne på sikrere historisk grund, hvad angår begivenhedshistorien. Vejen fra Nordsø-imperiet går over Østersø-imperiet (1100-1375), Unions-imperiet (Kalmarunionen 1375-1536), den oldenborgske konglomeratstat (1536-1814), Helstaten (1814-64) til den beskårne nationalstat og Rigsfællesskabet efter 1864. Fremstillingen bevæger sig ikke særlig langt væk fra de nyere fremstillinger af emnet, dog med visse undtagelser. For det første er hovedfokus på ændringer i det danske imperiums territoriale udstrækning og (i mindre grad) dets interne struktur. For det andet begiver forfatterne sig gerne – dog navnlig i middelalderhistorien – ud på usikker grund med tolkninger og hypoteser, hvis kildegrundlag er svagt eller – som Saxo – suspect inden for den herskende historietradition. Fraværet af et videnskabeligt apparat er her en alvorlig mangel. For det tredje er der en tendens til rehabilitering af fejlslagne imperiebyggere som Erik Menved eller Christian 4., såvel som til glorificering af mere heldige imperialister som Valdemar Sejr og Valdemar Atterdag – aktører, som den magtallergiske radikale historietradition har haft det vanskeligt med.

Endelig er der anvendelsen af selve imperiebegrebet. Den danske aktør omtales konsekvent (til tider trættende) som "imperiet" i modsætning til dens internationale med- og modspillere. Disse var jo som regel også imperier i forfatterens forstand, men uden at blive betegnet som sådanne. Hvorfor forklares ikke – ej heller hvorfor adjektivet "imperial" ikke erstatter adjektivet "dansk", hvor det ville være logisk. Forfatterne undlader også at diskutere, om der er forskel på at anskue international politik som inter-statslig eller "inter-imperial" politik. Det tyder på, at "imperiet" som nævnt ikke fungerer som en analytisk kategori, men snarere som et heuristisk honnørord til understregning af fordums storhed og afstandtagen fra en nationalstatsforståelse.

Forfatterne har ingen betænkeligheder ved "imperiet" som institution – snarere tværtimod. Heroverfor kunne man dog måske anføre, at hvis nogen folk – for eksempel danskerne – skal have imperier, må andre nødvendigvis have mindre. Ikke alle kan have imperier, og derfor er nationalstater eller frivillige, supra-nationale unioner formentlig en mere fredelig organisationsform end imperier i forfatternes forstand.

Hvor det gælder forklaringer på storhed og fald, er forfatterne tilbageholdne. De noterer, at det danske imperium fra 1600-tallet ikke længere var i stand til at forsvare sig selv, men gør ikke meget ud af årsagerne hertil eller til, at Danmark indtil da kunne agere som baltisk eller nordisk imperialist. "Imperiets" op- og nedstigen havde interne kapacitetsmæssige årsager, som forfatterne ganske kort er inde på, men den vigtigste årsag var formentlig systemisk – nemlig at det nordisk-baltiske subsystem (hvor Danmark var den førende magt) fra 1500-tallet blev stadig stærkere integreret i det større europæiske system – hvor der var stærkere imperier end det danske. Det er en pointe, som forfatterne underspiller, blandt andet på grund af deres udgangshypotese, at Danmark helt fra tidernes morgen har været intimt involveret i europæisk storpolitik. Det turde være en sandhed – men med vigtige modifikationer.

Det er ikke nogen uproblematisk bog, Bregnsbo og Jensen har skrevet, men den er til gengæld spændende i sit perspektiv og et frisk pust ind i den historiske debat om dansk, eller rettere: det danske imperiums udenrigspolitik. Som sådan er det en vigtig udgivelse, som man må håbe, at forfatterne følger op på.

Nikolaj Petersen
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Birgitte Poulsen, *Nye tider, nye roller? Embedsmandsroller i den danske centraladministration*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2005, 356 s., 450,00 kr.

Hvad vil det sige at være embedsmand? Spørgsmålet har været genstand for megen interesse og mange overvejelser blandt forskere og teoretikere, men så sandelig også blandt dem, der rent faktisk udfylder – eller prøver på at udfylde – embedsmandsrollen, nemlig personer, der som anmelderen har deres daglige virke i den offentlige forvaltning.

For alle interesserede i dette spørgsmål må Birgitte Poulsens *Nye tider, nye roller? Embedsmandsroller i den danske centraladministration* vække interesse, idet der gives et bud på, hvordan embedsmænd i dag opfatter rollen – eller retter rollerne. For som titlen angiver, er det netop en af bogens pointer, at embedsmandsrollen langt fra er entydig, og at der i centraladministrationen eksisterer flere forskellige roller side om side.

Bogen er en lettere omarbejdet udgave af forfatterens ph.d.-afhandling og bygger på interviews med 27 embedsmænd i 2001 – fra fuldmægtige til departementschefer – i det daværende Indenrigsministerium, Arbejdsministerium og Erhvervs-

ministerium. Baggrunden er forskningsprojektet "Roller, der rykker: Politikere og administratorer mellem hierarki og netværk", hvor det overordnede spørgsmål er, hvordan udvikling af styreform i den offentlige sektor påvirker administratorenes og politikernes roller. Birgitte Poulsens udgangspunkt er da netop også at undersøge, om den angivelige udvikling fra *government*, dvs. traditionel hierarkisk og legalistisk statslig styring, til *governance*, dvs. styring gennem netværk og dagsordensfastsættelse, også slår igennem på individniveau, således at embedsmændenes rolleopfattelser ændres.

Den teoretiske baggrund for undersøgelsen af rolleopfattelserne lægges frem i bogens kapitel 2, og inspirationskilderne er flere. Såvel ny-institutionalisme, rolleteori og diskursteori inddrages i overvejelserne om, hvad roller i det hele taget er for en størrelse. Men Birgitte Poulsens egentlige tese og væsentligste hjælpemiddel til at fortolke interviewene præsenteres i kapitel 3 med introduktionen af begrebet "embedsmandsrollens arkæologiske lag". Kort fortalt er tesen, at embedsmandsrollerne har udviklet sig i takt med statens udvikling. Forskellige statsformer har fostret forskellige embedsmandsroller. Der er på denne måde med tiden tilføjet nye lag til rollen som embedsmand. Tiden umiddelbart efter Grundlovens indførelse gav næring til en embedsmandrolle først og fremmest i tråd med den klassiske weberianske bureaukrat med fokus på regelstyring og sagsbehandling. Men udviklingen af velfærdsstaten gav baggrunden for udvikling af embedsmandrollen til teknokrat med fokus på analyse og mægling. Og endelig gav fremvæksten af den såkaldte netværksstat efter ca. 1980 baggrunden for udvikling af embedsmandsrollen til "metaguvernør" med fokus på netværksdannelse og dagsordensfastsættelse. Birgitte Poulsens forventning er ikke, at den ene rolle har afløst den forrige, men at elementer fra rollerne som henholdsvis bureaukrat, teknokrat og metaguvernør må forventes at eksistere i centraladministrationen.

Forventningerne viser sig i det store hele at holde stik. Analysen i kapitel 4 af rolleopfattelser i Indenrigsministeriet viser, at det er bureaukratrollen, der er den fremherskende; den korrekte juridiske sagsbehandling er idealet, og nul-fejlskulturen er fremherskende. I Arbejdsministeriet, viser kapitel 5, er billedet et andet. Her er det teknokratrollen med samfundsøkonomisk analyse i centrum, der slår mest igennem. Endelig viser kapitel 6, at metaguvernørrollen, indebærende krav om proaktiv skabelse af interne og eksterne netværk og brud med det klassiske hierarki, er ganske udbredt i Erhvervsministeriet.

Bogen leverer i det hele taget et selvstændigt og nyskabende bidrag til emnet. Tesen om embedsmandsrollernes arkæologiske lag er interessant og tankevækkende, og Birgitte Poulsen argumenterer både teoretisk og empirisk overbevisende for, at det ikke er hensigtsmæssigt at tale om embedsmandsrollen i dagens danske centraladministration, men at man for at forstå, hvad der foregår, må opfatte det som embedsmandsroller. Den empiriske analyse synes at være solid og velgennemført og kaster mange interessante observationer af sig. Én af disse er, at positionen som kontorchef (hvad mange kontorchefer uden tvivl allerede vidste!) på mange måder er den vanskeligste og mest sammensatte at være i; spændingsfeltet mellem faglighed og ledelse og placeringen mellem medarbejdere og topledelsen byder på ganske særlige udfordringer, som hverken menige medarbejdere eller topledelsen oplever.

Enkelte skønhedsfejl er der dog også. For denne anmelders smag er kapitel 2, den teoretiske gennemgang, for omfattende både i længde og i bredden af teori, der inddrages. Der bliver bragt så mange bolde i spil, at det som læser kan være svært at holde tungen lige i munden, og kapitlet synes ikke at være en forudsætning for, at læseren kan forholde sig til de empiriske dele. Man kan faktisk springe kapitlet over, hvis man først og fremmest er interesseret i de empiriske resultater. Teorigennemgangen er givet relevant for ph.d.-afhandlingen, men når den udgives til et større og noget bredere publikum, bør det overvejes, om ikke det kan forkortes. Omvendt kan man som læser savne en mere grundig redegørelse for de metodiske overvejelser. Overvejelser er der, men de er meget kortfattede og gemt væk i bogens appendiks. Og man kunne også savne, at der ved redigeringen havde hersket en større grad af "nul-fejlskultur", da der er relativt mange redaktionelle fejl, herunder tryk- og kommafejl, der i nogle situationer faktisk er meningsforstyrrende og under alle omstændigheder ikke pynter i den ellers læsevenlige tekst.

Tilbage står dog stadig, at der er tale om en læseværdig bog for dem, der måtte interessere sig for embedsmandsroller og centraladministrationens virke. Dette gælder ikke kun forskere på området, men også i høj grad for praktikere i centraladministrationen, der gennem bogen kan få sat deres eget virke i perspektiv.

Anders Holbøll
Personalestyrelsen

Anders Lundkvist, *Hoveder og Høveder. En demokratisk kritik af det private samfund*, Bind I-III, København: Frydenlund, 2004, 1050 s., kr. 398,00.

Anders Lundkvist (AL) udfordrer i sit omfattende værk *Hoveder og Høveder* en af tidens mest udbredte myter, nemlig forestillingen om en direkte og uproblematisk sammenhæng mellem kapitalistisk markedsøkonomi og demokrati. Ja, i det neoliberalistiske credo postuleres her nærmest en identitet, hvor den grundlæggende fælles substans for politik og økonomi angivelig er frihed.

AL opfatter heroverfor forholdet mellem kapitalistisk marked og demokrati som et modsætningsforhold: "I et demokrati tæller man hoveder: én stemme pr. person. På markedet, derimod, afhænger indflydelsen af tykkelsen af vores tegnebog, eller mere generelt af hvor megen privatejendom, vi råder over. Princippet om 'hoveder' står overfor princippet om 'høveder'... Derfor er det umiddelbart svært at se hvordan demokrati og marked kan forenes" (Bind I: 1).

Afhandlingens angivne hovedformål er netop at undersøge relationen mellem marked og demokrati nærmere. Mere præcist vil AL i sin analyse og fremstilling lægge den afgørende vægt på "økonomiens politisk-juridiske forudsætninger, først og fremmest den private ejendomsret som forudsætning for vareudveksling og dermed marked" (Bind I: 1). Man kan næsten her tale om en omvendt basis-overbygning model.

AL gennemfører sit forehavende med stor energi og fastholder også det angivne hovedtema hele det digre værk igennem. Argumentationen er i lange passa-

ger grundig og præget af hans omfattende belæsthed inden for især den økonomiske teoriehistorie. Ud over den gennemgående argumentation omkring marked, kapitalisme og demokrati, gennemfører AL talrige diskussioner, der relaterer sig til hovedproblemstillinger og kontroverser i såvel den økonomiske teoris udvikling som i klassisk og nyere demokratiteori. Indimellem har han også fået plads til lange afsnit om den moderne kapitalisme.

Det er ikke så mærkeligt, hvis læseren taber pusten og sidder tilbage med en følelse af uoverskuelighed. AL har forsøgt at råde bod herpå ved en kompliceret inddeling i "bøger", "bind", "sektioner", "kapitler" samt en myriade af afsnit og underafsnit. Hele denne sindrige strukturering synes dog snarere at have øget uoverskueligheden. Forvirringen øges ved, at pagineringen ikke er fortløbende, men starter forfra hele to steder (ved kapitel 17 og 36).

Den angivne målsætning – nærmere at undersøge relationen mellem marked og demokrati – præciseres som et overvejende teoretisk projekt. Kernen i afhandlingen er "den rent teoretiske fremstilling af markedsökonomi/kapitalisme/demokrati" (Bind I: 13). Man bør bide mærke i ordet *fremstilling*. Der er her ikke tale om en fremstilling i gængs forstand af faktiske begivenhedsforløb og forhold, men om en *teoretisk* fremstilling. Inspirationen fra 1970'ernes kapitallogiske tradition er tydelig her. Sammenhængende hermed har han følgende metode-angivelse: "Til og med kapitel 31 er metoden logisk-deduktiv, med ringe vægt på det empiriske" (Bind I: 3). AL vil dog afvise, at hans metodiske tilgang dermed skulle være løsrevet fra den reale verden. Tværtimod, i en tilslutning til Marx (på dette punkt!) erklærer han, at "metoden indebærer, at fremstillingens gang fra det abstrakte til det konkrete afspejler en 'reallogik'" (Bind I: 12). Igen er inspirationen fra den kapitallogiske skole tydelig.

AL kontrasterer videre sin tilgang, som han karakteriserer som værende "relativistisk", til gængse "absolutte tilgange": "Den absolutte (tilgang) vurderer tidligere teorier ud fra kritikerens egen teori, som antages at være den rigtige. Den relative tilgang søger ideelt at bestemme de objektive vilkår og interesser, som den gamle teori blev til under og blev påvirket af ..." (Bind I: 4).

AL's kontrastering her har en velgørende kritisk brod mod mange moderne økonomers forståelse af den nutidige teori som *den* rigtige økonomiske teori, modsat alle tidligere teorier som værende historiske vildfarelser. Men AL's egen tilgang fremtræder dog ikke helt afklaret. Samtidig med kritikken af den "absolutte tilgang" afviser han nemlig – og med rette – at hans projekt skulle være en egentlig videnssociologisk undersøgelse (Bind I: 7). Han synes nærmest at være af den opfattelse, at fremstillingens overensstemmelse med "reallogikken" sikrer en teoretisk fremadskriden under samtidig fastholdelse af en "relativistisk tilgang" til analysen og diskussionen af andre teorier. Det må også være grunden til, at kritikken af de modstående teorier ifølge ham kan "oparbejde 'lærdomme', der kan tjene som udgangspunkt for den 'positive' teori om disse emner" (Bind I: 7).

AL's fortælling skrider, som angivet, frem ad to indbyrdes relaterede hovedspor: de logiske udledningers spor og den fortløbende diskussion med modstående teorier. Det første spor er udviklingen af og begrundelserne for en række teser: tesen om markedsökonomiens institutionelle forudsætning i den private ejen-

domsret, tesen om en modsætning i markedøkonomien mellem hensynet til social koordinering og aktørernes fokus på egeninteressen og tesen om, at det er penge, der binder markedet sammen, men at den dermed markedskabte sammenhæng etableres på negativ vis, nemlig ved en fortløbende udskillelse af tabere. Dermed, lyder den videre tese, skaber markedet igen forudsætningerne for kapitalisme, polariseringen mellem aktører med store pengebesiddelser og aktører med liden eller ingen pengebesiddelser. AL udvikler derfra igen, hvorledes den kapitalistiske markedøkonomi fremkalder oligopoler, truste og alliancer, styrkelse af finanssektoren samt udviklingen af en kapitalistisk planøkonomi. Man kommer uvilkårligt til at tænke på Rudolf Hilferdings klassiske analyse af og teori om "den organiserede kapitalisme", en analyse og en teori, som AL mærkværdigvis slet ikke har inddraget i sin ellers så brede litteratursøgning.

AL diskuterer videre, nu under stigende inddragelse af konkrete empiriske data, en række centrale forhold og udviklinger i den moderne kapitalisme: aktieselskaberne, betydningen af "the managerial revolution", informationskapitalens betydning, finanssektorens stigende betydning, forholdet mellem marked og plan i den moderne kapitalisme, de transnationale selskaber, globaliseringen o.a. Igen demonstrerer AL en betydelig orientering i litteraturen og evnen til at gennemføre solide diskussioner. Dog sidder man tilbage med en følelse af rådvildhed: Hvilken status har egentlig al den empiri, der nu pludselig inddrages i forhold til den udviklede teori? Er hovedkonklusionerne ikke allerede givet i og med den forudgående teoretiske *fremstilling*? Man savner under alle omstændigheder en nærmere drøftelse af forholdet mellem teorigenerering og konkret empirisk forskning.

I bog 4 (: bind III) skifter AL over til en behandling af demokrati. Hans hovedtese, fremlagt allerede i værkets indledende afsnit, er her den, at "demokratiets fundamentalbestemmelse er lighed – én stemme pr. person, snarere end politisk frihed" (Bind I: 3, se videre Bind III: 109-110). Godt nok kræver demokrati frihed, men dette er inkluderet i ligheden, idet ligheden ikke kan fungere uden frihed. Derimod kan man omvendt godt have samfund med frihed uden lighed (Bind I: 3, Bind III: 52 ff., 87-110). Flertalsstyre, politisk frihed og politisk lighed er alle nødvendige betingelser ved demokrati. Hvis blot én af disse betingelser ikke er opfyldt, vil systemet ikke være demokratisk (Bind III: 100). Politisk lighed er imidlertid tillige en tilstrækkelig betingelse og indbefatter såvel flertalsstyre som politisk frihed (p. 101).

AL's overvejelser vedrørende demokrati munder ud i en argumentation for udvidelse af demokratiets område fra det politiske til også den økonomiske sfære (Bind I: 3, Bind III: 143-209). Den oprindelige kapitalistiske markedøkonomis system af privatejendom og konkurrence er i det moderne samfund blevet erstattet af koncentration og kapitalistisk planøkonomi. Hvor gårsdagens valg stod mellem markedøkonomi og bureaukratisk planøkonomi, er fremtidens valg helt anderledes: "fremtidens valg står mellem udemokratisk og demokratisk planøkonomi. Nøglen til at styrke demokratiet er at almengøre det til også at omfatte økonomien" (Bind III: 145). Demokrati i dag kræver en ophævelse af den private ejendomsret og dermed af markedøkonomi og kapitalisme. "I stedet træder fællesjendom med en demokratisk styret planøkonomi" (Bind I: 3).

Argumentationen og udledningerne i det første spor er understøttet af det andet spors fortløbende diskussioner. AL folder sig her ud med sin omfattende viden om klassiske og nyere økonomiske teorier og diskussioner, samt såvel klassiske som nyere demokratiteoretikere. Kyndigt fører han læseren igennem en lang række klassiske og nyere økonomiske teorier og diskussioner.

AL er også velorienteret i den demokratiteoretiske diskussion, både den klassiske og den moderne. Han gennemgår og diskuterer her ikke blot klassikere tilbage fra Aristoteles, men også nutidige teoretikere som Hayek, Buchanan, Schumpeter, Downs, Arrow og Riker. Ikke mindst diskussionen af disse sidste udgør spændende læsning, og AL tager mange stik hjem her.

På den baggrund er det påfaldende, at den erklærede socialist AL er så dårligt orienteret i den socialistiske tradition. Oplagte bidrag fra skikkelser som Karl Kautsky, Eduard Bernstein, Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding, Otto Bauer, Antonio Gramsci, Karl Korsch osv. er simpelthen fraværende. Det gælder også nutidige teoretikere som Ellen Meiksins Wood, Alex Callinicos, Robert Brenner, George Comninel og Eric Olin Wright. Det er også en skam, at AL slet ikke kommer ind på hele den moderne diskussion mellem socialistiske teoretikere indbyrdes om markedssocialisme kontra demokratisk planøkonomi socialisme. Mest forbløffende er udeladelsen af Michael Harrington, der udvikler helt den samme teori som AL om den allerede eksisterende økonomiske magtkoncentration og kapitalistiske planøkonomi og på det grundlag argumenterer for en demokratisk socialisme.

Man kan også undre sig over, at AL kan finde på at diskutere Marx' demokrati-teori alene på grundlag af David Held og en gammel diskussion mellem Ralf Pittelkow og undertegnede. Man savner en ordentlig orientering i Marx' skrifter herom, og man savner standardværkerne om Marx' politiske teori, såsom Richard Hunt, Hal Draper og Alan Gilbert. Fraværet er besynderligt, når man betænker, hvor stor en betydning, AL ellers tillægger sit opgør med Marx.

Et omdrejningspunkt i hele værket er nemlig AL's opgør med Marx. Hans kritik retter sig specielt mod Marx' teori om værdi og merværdi og specielt her igen Marx' teori om arbejdskraftens værdi. AL's Marx-kritik hviler på en bestemt traditions Marx-læsning, nemlig den kapitallogiske. Idet han henviser til et af sine egne tidligere arbejder fra 1981, fremstiller han Marx' overordnede økonomiske teori på følgende måde: "Værdien er væsenet og væsenet skal fremtræde, vel at mærke i adækvat form ... Værdien er således drivende kraft og bestemmende mål; i ét ord er den *subjekt*. Dette er kernen i Marx' økonomiske teori..." (Bind II: 88).

Denne Marx-forståelse udgør så igen grundlaget for AL's specielle kritik af Marx' teori om arbejdskraftens værdi (se for eksempel Bind II: kap. 22). Diskussionen er lærd og spidsfindig. Endnu en gang bliver den historisk sociologiske forsker og revolutionære politiker Marx kulet ned og overdækket af en kapitallogisk begrebsp gymnastik. Man kommer under læsningen uvilkårligt til at ønske sig, at Marx aldrig havde brugt de famøse idealistisk-filosofiske ord "værdi" og "merværdi", men havde holdt fast i de mere klare og sociologisk prægede ord og begreber "produkt" og "merprodukt". Marx pegede dog immervæk selv på et fokus for forskningen, som trækker i en historisk sociologisk retning: studiet af de fortløbende kampe om tilegnelsen og den videre bestemmelse over det samfunds-

skabte merprodukt (defineret som den del af den samlede samfundsmæssige produktion, der overstiger de pågældende samfunds eksistensminimum) giver os en frugtbar tilgang til forståelse af de menneskelige samfunds karakter og udviklingsforløb (Karl Marx: *Das Kapital*, Bind. III, 1894, MEW, 25: 799-800). Dette er et historisk-sociologisk og magt-sociologisk projekt, og spørgsmålet om, *hvem* der i et givet samfund tilegner sig merproduktet og bestemmer over dets anvendelse, og *hvorledes* det sker, kan kun besvares gennem historisk-konkrete studier.

Men det er netop et sådant tredje spor, som AL *ikke* betræder. Man skal lede forgæves efter værker om og analyser af den *faktiske* kapitalismes historiske udvikling, dens forskellige udviklingsveje og de forskellige typer kapitalisme. Det samme gælder fremstillingen af demokratiudviklingen. Det lille afsnit på kun to sider om den faktiske europæiske demokratiudvikling fra 1820-1920, som pludselig indsættes (Bind III: 17-19), er nærmest en vittighed. Forskere som Fernand Braudel, Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, Perry Anderson osv. er simpelthen fraværende fra AL's fremstilling og litteraturliste. Det samme gælder for demokratiudviklingens vedkommende forskere som Barrington Moore, Rueschemeyer og Stephens, Gregory Lubbert o.a.

En magtsociologisk dimensioneret struktur-aktør-analyse ville også have givet meget mere samling og slagkraft i den del af AL's værk, hvor han – under inddragelse af en betydelig mængde empiriske data – behandler den nutidige kapitalisme. Dette afsnit udgør et vigtigt bidrag, men fremtræder også som en noget spredt fægtning, og fraværet af en moderne magtsociologisk og ajourført klasseanalyse afsvækker det kritiske bid i fremstillingen.

En sådan tilgang ville endelig også have reddet ham ud af det dilemma, som han har placeret sig selv i, når det gælder socialismeforståelsen: På den ene side forstår han tydeligvis selv socialisme som en demokratisk udvidelse, politisk plus økonomisk demokrati, på den anden side siger han i flere sammenhænge, at Sovjetunionen under Stalin var "socialistisk" (se for eksempel Bind III: 109, 157-158). Ja, sådan ser det ud, når man, som AL gør det, klynger sig til et juridisk-institutionelt ejendomsbegreb og blænder af for magtsociologiske analyser. Anlægger man derimod en sådan type analyse, og går man ned under overfladen af jura og ideologi, afsløres det, at parti- og statseliten samt det øverste lag af det uhyre bureaukrati i Stalins Sovjetunion reelt kontrollerede produktionsmidler og økonomiske ressourcer og altså udgjorde en "herskende klasse" i magtsociologisk forstand.

Det angivne fravær af en hel dimension og et helt spor karakteriserer værket og angiver dets begrænsninger, men kritikken skal ikke forstås som en efterlysning af en helt anden bog. Det ville være helt urimeligt. Det drejer sig her mere om at efterlyse en opmærksomhed om fordele og ulemper ved forskellige forsknings-traditioner og begrænsningerne i ens eget arbejde.

Det er AL's fortjeneste, at han har haft mod til at udfordre den konforme følgenagtighed i forhold til tidens økonomiske og politiske magt samt dominerende ideologi, som kendetegner megen af tidens politiske teori. Bogens hovedspor, den sammenhængende kæde af teser og udledninger er i sig selv interessant, navnlig ved en sammenligning med og kontrastering til tidens mange liberalistiske normative teoretikere.

I lighed med disse udtænker AL ud fra nogle grundpræmisser en hel historisk udvikling og en ideel samfundsorden. Til forskel fra disse spiller AL dog med åbne kort. Han erklærer sig for den videnskabelige værdirelativisme og fremlægger sine værdipræmisser som det, de er, nemlig politiske synspunkter (Bind I: 9-11, 3-4). En anden forskel er den betydelige inddragelse i den sidste tredjedel af værket af konkrete empiriske data vedrørende den nutidige kapitalisme, hvorved der rigtignok fremkommer en uforløst spænding i værket mellem den lange teoretiske fremstilling og den sidste dels empiri. Den sidste del af værket giver imidlertid AL's værk et særpræg i forhold til de normative teorier, og han leverer her et vigtigt bidrag til analyserne af den moderne kapitalisme.

AL's værk hæver sig herved betydeligt over en lang række af de for tiden så populære liberalistiske værker som abstrakt og åndfuldt, og undertiden endda skarp-sindigt, behandler emner som frihed, rettigheder, retfærdighed eller endda demokrati, uden et øjeblik at ænse de enorme problemer, der skabes for samme demokrati, med samt rettigheder, gennem den reelt eksisterende kapitalismes vedvarende produktion af voldsom ulighed og store enklaver af fattigdom, den altgennemtrængende markedsgørelse af såvel civilsamfund som den offentlige sektor, den brutale kommercialisering af alle livsområder, undergravelsen af det sociale fællesskab, nedbrydelsen af de store folkelige organisationer for demokratisk massedeltagelse samt tilbagetrængningen af områderne for demokratisk deltagelse, beslutninger og kontrol.

AL's værk vover med sit værk en diskussion og en kritik, som nærmest er bandlyst i vores efterhånden så endimensionale samfund. Det gør ikke værket fejlfrit. Grundsvaghederne i værket er de uforklarlige huller i den ellers så brede litteratursøgning, det uafklarede spørgsmål om forholdet mellem empiri og teori-generering og den manglende opmærksomhed over for og diskussion med de vigtigste alternative tilgange til studiet af kapitalismens og demokratiets udvikling og dermed den manglende besindelse på værkets begrænsning som tilgang betragtet.

Curt Sørensen
Institut for statskundskab
Aarhus Universitet

Bo Jacobsen, Flemming Troels Jensen, Mikkel Bo Madsen, Marius Sylvestersen og Claude Vincent, *Den vordende demokrat. En undersøgelse af skoleklassen som demokratisk lærested*, Magtudredningen, Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2004, 165 s., kr. 198,00.

Undersøgelsen "Den vordende demokrat", som er foranstaltet af Magtudredningen, er en nyttig lille bog. Som udgangspunkt har den vægtig skolepolitisk relevans i forhold til hovedfronten i de senere års skolepolitiske debat. Her har en position, der placerer faglighed, kundskaber og færdigheder som centralaksen i skolens virke, stået over for en position, som placerer den alsidige personlige udvikling og de mangfoldige veje til at nå den som centralakse. Denne front kan stort set kom-

primeres i to forskellige tolkninger og udlægninger af folkeskolelovens formålsparagraf, stk. 1; det er positioner, der har tunge skole- og idéhistoriske samt politisk genealogiske aner gennem de sidste 250 år. *Den vordende demokrat* frister ikke med et overskridende perspektiv, da netop demokratiske erfaringer i skolen mv. gøres til undersøgelsens og analysens genstandsområde uden forbindelser til de kundskabsmæssige forudsætninger for den demokratiske dannelse.

Bogen undersøger danske skoleelevers demokratiske erfaringer i skolelivet. Det er der gode grunde til. Dels skal skolen forberede eleverne til medbestemmelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre, dels skal skolens undervisning og hele dagligliv derfor bygge på åndsfrihed, ligeværd og demokrati. Det står der i loven. Undersøgelsen består dels af kvalitative interviews og observationer samt af data fra en spørgeskemaundersøgelse, dels af en række statistiske analyser. Populationen er elever fra 4.-9. klasse. På baggrund af henholdsvis et republikansk og et liberalt demokratiideal er spørgsmål og design operationaliseret, og resultaterne af analyserne udmåles og sammenlignes i forhold til disse to idealer. De væsentlige erfaringsdimensioner i den liberale tradition fremstilles som individualitet (at være på sin egen måde), menings- og ytringsfrihed (kan du sige, hvad du mener?) og konkurrence (er der konkurrence i timer og frikvarterer?). I den republikanske destilleres de væsentligste erfaringsdimensioner som fællesskab (er der et godt fællesskab?), adgang til deltagelse (er der nogen, der føler sig udenfor?) og samarbejde (gode til samarbejde, til at tale sammen, håndtere uenighed). Med traditionel samfundsvidenskabelig forenklingssans knyttes den liberale demokratimodel til individet og den republikanske til fællesskabet.

Resultaterne bekræfter på lange strækninger et kendt billede. For så vidt angår de liberale erfaringsdimensioner, er resultaterne overvejende bekræftende. Otte ud af ti oplever, at de kan være på deres egen måde i klassen; otte ud af ti oplever ligeledes, at de kan udtrykke deres mening, også selv om de er uenige med andre elever eller læreren. Disse erfaringer er stigende med alderen. Om end drengene erfarer mere konkurrence end pigerne, er der ikke nogen synderlig udbredt erfaring af konkurrence i den danske grundskole. 70 pct. erklærer, at der stort set aldrig er konkurrence i timerne. Med hensyn til de republikanske demokratierfaringer tegner der sig et billede, hvor 86 pct. af eleverne vurderer, at klassefællesskabet fungerer godt. Dog føler otte pct. af eleverne, at de står udenfor, og halvdelen beretter, at mobning finder sted – endog med en kønseffekt i pigernes favør. Med stigende alder vurderes fællesskaberne dårligere. Generelt er der en stor spredning mellem klasser og skoler med hensyn til resultaterne i forhold til de republikanske dimensioner. Forskerne bag undersøgelsen analyserer desuden på sammenhængen mellem liberale og republikanske demokratierfaringer og konkluderer, at "[i] det omfang, eleverne er bibragt demokratierfaringer, er der tale om erfaringer med såvel liberale som republikanske demokratiaspekter, og erfaringerne udtrykker derved en bred og flerfacetteret erfaring med demokratisk praksis" (p. 105), om end pigerne synes at have en bedre integration af de liberale og republikanske demokratierfaringer end drengene.

Bogen underkaster desuden elevrådet – som elevernes repræsentative organ i skoledemokratiet – og klassesdemokratiet (særligt elevernes medbestemmelse på

undervisningens tilrettelæggelse, form og indhold) en nærmere undersøgelse, ligesom elevernes forventninger til fremtidig politisk deltagelse indsamles, undersøges og analyseres. Eleverne giver opbakning til elevrådet, men kun en tredjedel finder, at de tit har indflydelse på undervisningen. Endelig fremgår det, at elevernes forventninger til fremtidig politisk deltagelse (valgdeltagelse, partimedlemskab, læserbreve, demonstrationer) tegner et billede af en ungdom, der hverken er "fucked up" eller har tænkt sig at ændre synderligt på det demokratiske deltagelsesmønster hos deres forældre. Positive demokratierfaringer i skolen er som forventet positivt korrelerede med forventninger til den fremtidige politiske deltagelse.

Undersøgelsens styrke er dens kliniske og solide analyse, sikre fremgangsmåde og afgrænsning af genstandsområde. Dens svagheder er dens mangel på perspektiv, fravær af en kontekstualisering til den aktuelle skolepolitiske debat og ikke mindst en grundigere og mere perspektivrig og strategisk politologisk og pædagogisk begrebsdiskussion.

For det første fattes en inddragelse af andre lignende undersøgelser (for eksempel CIVICS), der dels kunne være tese genererende, dels støtte eller svække undersøgelsen. I den sammenhæng savnes en brobygning til PISA 2000 og 2003, der med hensyn til særligt *cross curricular competencies* rummer en lang række spørgsmål, som tangerer nærværende undersøgelse (om konkurrence, fællesskab, samarbejde). PISA 2003 omtales, men fejlagtigt som en test af elevernes teoretiske viden. PISA er ikke rettet mod teoretisk viden, men på sine kerneområder (læsning, matematik og naturfag i 2003) elevernes kompetencer og medtager i øvrigt bunkevis af sammenlignelige *items* på andre områder. Bogen er med hensyn til brug af og sondringer mellem pædagogiske og psykologiske grundbegreber mindre nuanceret, end man kunne forvente.

For det andet: Selv om undersøgelsesmaterialet ikke tillader det, kunne overvejelser over sammenhængen mellem faglige præstationer og demokratierfaringer fortjene en placering i bogen. Forfatterne ønsker at bidrage til debatten med en afklaring af, om en svaghed i elevernes teoretiske viden skal ses i sammenhæng med en udbygget tillæring af konkrete demokratiske færdigheder. Men afklaring og bidrag udebliver. Er de demokratiske erfaringer lige så stærke blandt de 16-17 pct. af skolens elever, som har dårlige læsefærdigheder? I et klassisk oplysningsfunderet liberalt demokratiprogram er sådanne overvejelser ualmindeligt væsentlige – og var det for de klassiske liberale tænkere. Her savner bogen et perspektiv og udsyn, som yder de fordringsfulde demokratibegreber, man betjener sig af, retfærdighed. Om end der arbejdes med to demokratibegreber, der forståeligt nok skal forsimples for at kunne operationaliseres i et undersøgelsesdesign, kan det undre, at der ikke blandt forfatterne bruges kræfter på at kommentere faldgruberne med operationaliseringen af ikke mindst de republikanske demokratierfaringer. Når elevernes samkvem i frikvarteret ses som lakmusprøve på den demokratiske erfarings duelighed, er demokratibegrebet blevet så bredt, at der er tale om studiet af socialitet i bredere forstand. Det er en demokratiseret eller rationaliseret livsverden, der undersøges, og ikke republikanske demokratierfaringer. Undersøgelsen tangerer derfor med sit fællesskabsfokus på mange steder at minde om en sociologisk trivselsundersøgelse. I bedste fald er det de sociokulturelle forudsæt-

ninger for demokratierfaringer, der undersøges. Set i en aktuel og principielt betydningsfuld ideologisk position (aktualiseret af Dansk Folkeparti) er det demokratismen, som er på spil her. Desuden savner man gennemførte analyser af andre baggrundsfaktorer end køn og alder i analysen af elevernes demokratierfaringer. Er de demokratiske erfaringer ligeligt distribueret socialt, uddannelsesmæssigt, eller har den skjulte læreplan en social slagside?

For det tredje forekommer bogen at komme lidt for behændigt omkring det principielle spørgsmål om børns demokratiske rettigheder og deltagelse, da den mestendels hjemler sig i folkeskoleloven, som langt hen ad vejen knæsætter medbestemmelsen, åndsfriheden og folkestyret som momenter i skolens hverdag og virke. Er opdragelse til demokrati nødvendigvis demokratisk, som Lars-Henrik Schmidt for år tilbage provokerede på undervisningsministerens Sorø-møde. Bogen savner her de afgørende forudgående refleksioner af konsekvensen af at oversætte den politiske filosofi til grundskolen (pædagogiske filosofi), eleven som pædagogisk objekt til politisk subjekt. Det kunne der godt være gjort mere ud af. Emnets relevans og Magtudredningen taget i betragtning.

Stefan Hermann
Undervisningsministeriet

Michael Hviid Jacobsen og Jens Tonboe (red.), *Arbejdssamfundet*, København: Hans Reitzels Forlag, 2004, 366 s., kr. 298,00.

Arbejdssamfundet består af bidrag fra en række danske og udenlandske sociologer, samlet til Dansk Sociologkongres 2003. 12 kapitler er det blevet til, alle med det fælles fokus at vise, hvordan arbejdet i dag har invaderet vores hverdag. Og det gøres med ildhu og uden mange formildende omstændigheder, hvilket da heller ikke ifølge introduktionen er hensigten: "... vi, sociologiens vane tro, ser mere på de negative end på de positive sider af arbejdssamfundet" (p. 13).

I "I dit ansigts sved ..." giver Jens Tonboe et engageret indlæg om, hvordan han synes, det er gået. Et øget arbejde har koloniseret det store flertals sociale liv, som dermed er blevet udhulet, mens dem uden for arbejdsmarkedet efterlades fortabte med færre netværk, mindre støtte og uden den nødvendige integration. En individbaseret velstand har fået overtaget på bekostning af en kollektivt samfundsmæssig. Det kan ikke i længden sikre en grundlæggende livsorientering og -motivation, eller for at bruge én af bidragets mange metaforer "... arbejdet og arbejdsorienteringen virker som et socialt opløsningsmiddel" (p. 46).

Bedre bliver det ikke i "Arbejdets storhed og fald" af Zygmunt Bauman, som kigger på de historiske forskydninger i arbejdet i samfundet. Her er det godt nok især stratificeringen og polariseringen, der er i fokus, men igen er ærindet at pege på problemerne ved en stigende individualisering og et manglende kollektivt engagement.

"Fra moderne arbejdetik til senmoderne selvvalgt slaveri?" af Michael Hviid Jacobsen sætter ord og begreber på det nye arbejdslivs skyggesider, sådan som

disse fremtræder hos Bauman, Beck og Sennett. Hviid Jacobsen kan dog andet end det dystre og fremfører sågar den påstand, at fleksibilitet, projektansættelser, opgaveorientering mv. faktisk kan konstituere et godt og givtigt arbejdsliv (p. 105).

Herefter fortæller Arlie Russell Hochschild om kurser i familiemanagement, som handler om, hvordan familielivet kan optimeres og gøres effektivt med mål og strategier for det sociale samvær. Unægtelig et interessant eksempel på et markeds-mæssigt tilbud om en bedre og mere effektiv håndtering af den hjemlige sfære.

Samme problematik tages op i "Nye tendenser i tidsfælden – Sverige som case" af Margareta Bäck-Wiklund. Her er det dog den svenske velfærdsstats defamilisering, det handler om, og dermed dilemmaet mellem at bevare autonomien og beskytte familien på én og samme tid.

I "Udsatte husholdninger" af Daniel Bertaux tales blandt andet om den narrative interviewtilgangs fortræffeligheder. Gennem fokusering på primære aktivitetsområder i hverdagslivet – billedliggjort i en magerits kronblade – kan der opnås en dyb indsigt i det moderne liv, hævdes det. Det erklærede formål er således at fortælle tingene, som de er, i stedet for at basere sig på den herskende elites beskrivelse af virkeligheden. Bidraget er blandt andet baseret på en række fortællinger om udsattes vilkår i forskellige velfærdssystemer, krydret med fortællinger om forfatterens oplevelser med nordiske kolleger, hvad formålet så end er med dem.

Meget mere konkret bliver det ikke i "Velfærd, medborgerskab og lønarbejde" af Thomas Boje. Velfærdssamfundets opkomst og udvikling er et barn af moderniteten, siges det indledningsvis, og sådan fortsætter det med konstateringer af, hvordan familien og lokalsamfundet tidligere var centrale faktorer i sikringen af social integration, men nu er afløst af markedet og velfærdsstaten som mekanismer for socialt sammenhold (p. 193). Dobbelte disintegrationsprocesser betinget af arbejdsmarkedets udvikling og velfærdsordningernes udformning er problemet, idet dog også betydningen af det sociale medborgerskab set i et kønsperspektiv må medtænkes. Det er de store linjer, der trækkes op i dette bidrag.

I Mette Jensens "Mobilitet i tid og rum" er travle menneskers tab af orienteringspunkter i fokus. En række citater fra en undersøgelse om emnet giver et interessant billede af, hvordan det sociale liv kan påvirkes af ændrede livsvilkår. Det fører frem til en perspektivering, hvor der tales om moderne menneskers beslaglagte tid, og hvordan høj mobilitet hænger uløseligt sammen med det moderne hverdagsliv.

"Om hverdagsrejsers betydning i hverdagslivet" af Claus Lassen og Ole B. Jensen omhandler ligeledes mobilitet, men her over den lange distance. Det er dilemmaet mellem arbejdsliv og familieliv hos medarbejdere i internationale firmaer, der kigges på. Udgangspunktet er det moderne individs transformerede mobilitetspotentialer og disses påvirkning af hverdagslivets mobilitetsparadokser (p. 244). Ud over en omfattende teoretisering indeholder artiklen også en empirisk del, hvor nævnte medarbejders oplevelser af deres mobilitet giver et interessant billede af motiver og problemer ved det mobile liv.

Ledende medarbejdere er også i fokus i Sigtona Halrynjos "Kættere og trendsættere". Gennem kvalitative interview vises det, hvordan individuel og strukturel mangfoldighed ikke nødvendigvis kan matches, hvorved der kan skabes en tilstand af heterodoksi (p. 280). Det kan også udtrykkes som et manglende match

mellem udbuddet af og efterspørgslen efter kompetencer på arbejdsmarkedet, selv om det sikkert er at gøre det for banalt. Der er tale om et meget ambitiøst bidrag, som angiver at ville synliggøre nogle dominerende skillelinjer i arbejdskulturen knyttet til generation, familiesituation og køn samt disses skillelinjers betydning for den enkelte, virksomhedens og samfundets kompetencerealiserings – og det er jo ikke så lidt.

Det mest fokuserede bidrag er Anne Grönlunds "Fleksibel arbejdstid – en vej til ligestilling". Heri opstilles en række konkrete hypoteser om betydningen af fleksibel arbejdstid på kønssegregering i hjemmet og i arbejdslivet. Det vises, at kvinder har mindre fleksibel arbejdstid end mænd, at fleksibiliteten er større i industrien end i omsorgssektoren, og at fleksibilitet primært udfoldes på virksomhedernes præmisser.

Endelig afsluttes antologien med "Flow, stress og følelseskultur" af Charlotte Bloch. Hvordan kan man føle tidspres i forhold til arbejde og familie samtidig med ikke at ville gå ned i arbejdstid, spørges der. Svaret er, at den eksistentielle mening med flow og stress gennem kontekstspecifikke kulturelle tolkninger udgrænses eller forskydes inden for hverdagslivets hovedinstitutioner arbejdet og familien (p. 352). Vi udvikler en falsk emotionel bevidsthed, siges det.

Som det måtte være fremgået, er der tale om gennemgående meget kritiske bidrag om udviklingen i retning af et arbejdssamfund. Det kan der være al mulig god grund til i betragtning af de store forandringer og udfordringer, der kendetegner tiden. Men desværre indeholder antologien en sær blanding af meget overordnede, normative betragtninger, lidt empiri iblandet et stort antal begreber og metaforer. Det betyder, at antologien desværre må forudses at få begrænset indflydelse på debatten, selv om det modsatte angiveligt har været formålet med den.

Jens Bonke
Økonomisk Institut
Københavns Universitet

Bülent Diken og Carsten Bagge Laustsen, *Terrorens skygge*, København: Forlaget Samfundslitteratur, 2004, 201 s., kr. 198,00.

Intentionen med denne bog er overordnet at afdække og analysere terror og terrorbekæmpelse, og hvorledes disse to fænomener forholder sig til hinanden. Det er en af bogens hovedpointer, at der er en dialektik i relationen mellem terror og terrorbekæmpelsen. En dialektik, hvis perverse resultat er, at terrorbekæmpelsen i sin iver efter elimineringen af terroreren producerer en mere eller mindre permanent undtagelsestilstand, der i høj grad er en imitation af den tilstand, som terrorister gerne vil fremprovokere! Forfatterens teoretiske udgangspunkt er poststrukturalistisk, nærmere bestemt Jacques Lacans forfatterskab, som det er læst og fortolket af den slovenske filosof Slavoj Žižek. Det at anvende psykoanalyse inden for politologien er en forholdsvis ny tendens. Forfatterens bog skal derfor ses som et bidrag til denne begyndende litteratur.

Kapitel 1 introducerer forfatternes forståelse af fænomenet terror og foranstaltninger herimod samt den gensidige påvirkning herimellem. Kapitel 2 inddrager teorier om netværkssamfund og imperialismen som teoretisk referenceramme for diskussion af terror og sikkerhedspolitik. Det interessante er, at terroren, som vi oplever den i dag, er organiseret som et netværk bestående af mere eller mindre uafhængige celler. Grundet denne netværksstruktur bliver terrorbekæmpelse og sikkerhedspolitik nød til at blive formuleret på ny. Dette samme sker for begrebet imperialismen, som får tilført nye betydninger og implikationer, end det kendes i gængs og traditionel imperialismeteorien. Kapitel 3 er måske det mest interessante i bogen. I dette kapitel diskuteres det politiske vilkår i en verden karakteriseret ved terror og dens sikkerhedspolitiske modstykke. Forfatterne gør den observation, at det politiske bliver fortrængt i det sikkerhedspolitiske imperativ. Kravet om at indløse en situation fri for terror og usikkerhed producerer en situation, hvor det politiske bliver suspenderet. Det bliver suspenderet, fordi den politiske diskussion bliver afløst af en etisk eller humanitær diskussion. Forfatterne indrømmer i denne forbindelse en gæld til Carl Schmitts forfatterskab. Terrorister bliver ikke fjender, men forbrydere og kriminelle, og bliver derved fjender af civilisation og menneskelighed. Terroristers retsstatus bliver derfor væsentlig forringet, hvad eksempelvis eksistensen af Guantanamo-basen illustrerer – fangelejren, hvor krigsfanger fra Afghanistan bliver benævnt som illegale kombattanter, der hermed kan unddrages de almindelige internationale regler og konventioner vedrørende krigsfanger. Forfatterne mener hermed også, at bekæmpelsen af terror bliver umenneskelig og til tider kan få lighedspunkter med den selv samme menneskeforagt, som terroristerne udviser over for deres ofre. En provokerende tese, men ikke mindre plausibel af den grund!

Kapitel 4 er ligeledes godt og provokerende. Forfatterne analyserer Bushs og Bin Ladens retorik og konkluderer, at der er slående ligheder. Begge argumenterer fundamentalistisk, idet begge anrårer visse absolutte og indiskutable værdier. Bush anrårer frihed og demokrati, og Bin Laden anrårer den rette tro og kalifatet. Hvad de således er fælles om, er en fundamentalistisk tro på egne værdier og tilsvarende kategorisk afvisning af anderledes tænkende.

Kapitel 5 analyserer to konsekvenser af den usikkerhedskultur, der opstår i terrorens kølvand. Den ene konsekvens er eksistensen af lejre, det være sig flygtningelejre, højrisikofængsler etc., hvis formål er at ekskludere bestemte typer mennesker fra det omgivende samfund, alt fra flygtninge og kriminelle til "nonkombattanter". Den anden konsekvens er eksistensen af, hvad forfatterne kalder forskansede fællesskaber, dvs. frivillige fællesskaber, hvis formål det er at holde masserne ude af bestemte geografiske områder. Begge er som sagt symptomer på en og samme årsag: usikkerhed. Pointen hos forfatterne, som sker med henvisning til Giorgio Agambens forfatterskab, er, at lejren som begreb bliver generaliseret som noget næsten normalt. Samfundet bliver opsplittet, og den politiske offentlighed forsvinder og dermed også muligheden for en genuin politikudøvelse.

Kapitel 6 er forfatternes forsøg på at formulere en kritik af terroren. Her må det siges, at forfatterne kommer på en opgave, der ikke umiddelbart løses tilfredsstillende. Inddragelse af filmen *Fight Club* er ikke overbevisende, og for underteg-

nede er det ikke klart, hvorledes inddragelsen af filmen understøtter kapitlets tese. Kapitlet er et af bogens svageste.

Et par kritikpunkter i øvrigt bør nævnes. For det første er der forfatternes brug af empiri og inddragelse af film og skønlitteratur. Analysen af Bushs taler er interessant, men hvorvidt disse taler kan anvendes som evidens og forklaring af amerikansk sikkerhedspolitik, er en anden sag. Bushs taler er nok mere repræsentative, end de er forklarende for den amerikanske udenrigs- og sikkerhedspolitik. Det samme gør sig gældende i forbindelse med de utallige referencer til film og skønlitteratur, hvis formål øjensynligt har været at illustrere nogle af forfatternes pointer. Referencer til diverse film etc. lykkes nogle gange, men sine steder forekommer det en anelse anstrengt. Et andet hovedkritikpunkt er, at Dikens og Laustsens analyser er kliniske i mere end én forstand. Deres referenceramme er en næsten diagnostisk psykoanalytisk tilgang til terroren og dens modforanstaltninger, hvilket er nyt og innovativt inden for en dansk kontekst. Men analyserne er ligeledes kliniske i den forstand, at de i overvejende grad er forklarende og deskriptive og mangler en kritisk indfaldsvinkel til det fænomen, de studerer. Det skal retfærdigvis siges, at der er ansatser til en kritisk position i kapitel 6, men også kun antydningen af en normativ kritik af terroren og dens modforanstaltninger.

Disse kritikpunkter skal dog ikke overskygge det faktum, at bogen er et væsentligt bidrag til forståelsen af terrorens og sikkerhedspolitikens anatomi, og bogen kan anbefales alle, der har lyst til at studere disse fænomener og deres indbyrdes relationer.

Søren Hviid Pedersen
Institut for Statskundskab
Syddansk Universitet

Modtagne bøger

- Bang, Henrik P., Torben B. Dyrberg & Jens Hoff, *Magtens nye ansigt*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2005.
- Bencke, Jens, Mogens Hansen & Flemming Schmidt, *Danskerne og Samfundet. Introduktion til samfundsfag. Bind 1*, København: Forlaget Columbus, 2005.
- Bjørklund, Tor, *Hundrede år med folkeafstemninger*, Oslo: Universitetsforlaget, 2005.
- Bjørn, Claus, *Det Strategiske Miljøforskningsprogram 1992-2004*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2005.
- Borch, Christian, *Kriminalitet og magt*, København: forlaget politisk revy, 2005.
- Breinholt, Christian & Jørgen Christensen, *Socialreformen I-III. Supplementsbind til 7. udgave*, Vejle: Kroghs Forlag, 2005.
- Carlsen, Aksel V., *Arbejdsmarkedet i Grønland – fortid, nutid og fremtid*, Nuuk: Ilisimatusarfik, 2005.
- Carlsen, Per & Hans Mouritzen (red.), *Danish Foreign Policy Yearbook 2005*, København: Danish Institute for International Studies, 2005.
- Feld, Lars P. & Claus Larsen, *Black Activities in Germany in 2001 and in 2004*, Study No. 12, København: The Rockwool Foundation Research Unit, 2005.
- Habermas, Jürgen, *Demokrati og retsstat*, København: Hans Reitzels Forlag, 2005.
- Hansen, Morgens Herman, *Det athenske demokrati – og vores*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2005.
- Hansen, Morgens Herman, *Kilder til demokratiets historie 1750-2000*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2005.
- Hansen, Morten Balle & Evert Vedung, *Fælles sprog i ældreplejens organisering. Evaluering af et standardiseret kategorisystem*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005.
- Hyden, Goran, Julius Court & Kenneth Mease, *Making Sense of Government*, London: Lynne Rienner Publishers Inc., 2005.
- Internasjonal Politikk*, nr. 2-3, 2005, 63. årgang, Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institut.
- Jacobsen, Benny & Ove Outzen, *Liv i Danmark. Grundbog til samfundsfag på c-niveau*, København: Forlaget Columbus, 2005.
- Launsø, Laila & Olaf Rieper, *Forskning om og med mennesker*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2005.
- Olesen, Thorsten Borring & Poul Villaume, *I blokopdelings tegn*, København: Gyldendal Leksikon, 2005.
- Olsen, Gorm Rye, *Danmark, 11. september og den fattige verden*, København: Columbus, 2005.
- Olsen, Henning, *Fra Spørgsmål til svar. Konstruktion og kvalitetssikring af spørgeskemadata*, København: Akademisk Forlag, 2005.
- Olsen, Henrik Palmer, *Magtfordeling*, København: Jurist- & Økonomforbundets Forlag, 2005.

Riis, Ole, *Samfundsvidenskab i praksis*, København: Hans Reitzels Forlag, 2005.
Statsvetenskaplig Tidskrift, årgang 106, nr. 3 og 4.
Vachudova, Milada Anna, *Europe Undivided*, New York: Oxford University Press,
2005.

Abstracts

Kasper Lippert-Rasmussen

Erik Rasmussen's Value Relativism: Content and Validity

Scientific value relativism has played an important role in the self-understanding of political science in Denmark. Historically, value relativism is intimately connected with emotivism and logical positivism. Few philosophers nowadays find themselves at home in either of these research programs, and even among philosophers who defend views affiliated to emotivism there is widespread acceptance of some forms of moral truth and moral knowledge. This motivates a reflection on whether scientific value relativism is tenable. In this paper, I clarify Erik Rasmussen's influential formulation of relativism as well as his defense thereof. Next, I show why value relativism is a much more radical view than its defenders assume and why the justification offered by Rasmussen looks much less plausible now than it did 30 years ago. Finally, I argue that many of the methodological prescriptions seemingly grounded in value relativism are sound, but can be upheld independently thereof.

Jørgen J. Poulsen

Scientific Value Relativism, Repressive Tolerance and the Unseen Gorilla

The doctrine of Scientific Value Relativism consists basically of two doctrines: (1) There is a logical gulf separating "ought" from "is"; (2) every proposition about the world contains both value and empirical components. The argument of the paper, simply a restatement of central lines of the author's senior essay, shows that these two propositions (however they might be phrased) contradict each other and are both false. These results are easily obtained if one is self-indulgent in choice of assumptions. However, the punch of the argument comes from the fact that it is based on minimalist positivistic assumptions. The paper further notes an interesting sociological consequence attending the completion of the essay. Since the doctrine of Scientific Value Relativism was a kind of Shibboleth at the department, the argument – as it could not be answered – was met with repressive tolerance.

Curt Sørensen

Science or Ideology? – In Defense of Scientific Value Relativism, Pluralism and Scientific Autonomy

From the very beginning, scientific value relativism was a commonly accepted basic scientific norm within the political science community here in Denmark.

There was furthermore widespread consensus among political scientists, at that time and later, that there was a close connection between scientific value relativism, pluralism and high scientific standards and performance. The late professor Erik Rasmussen was an outstanding figure in this theoretical process. It is demonstrated in the article that his argument for scientific value relativism is much more comprehensive than often assumed. Erik Rasmussen's interpretation of scientific value relativism includes not only the well-known argument that it is logically impossible to conclude from "is" to "ought", but also a range of other arguments of vital importance to the scientific community. He introduced at least five arguments for scientific value relativism and went on to develop one of these, namely the distinction between "causal theory" and "value theory" (: normative theory) and the thesis that "causal theory" has its own distinctive character and problems. In addition, there is a sixth argument for scientific value relativism, grounded in a thesis on the importance of maintaining a distinction between science and politics and to preserve the autonomy of science. Scientific autonomy and critical reflection are frail and vulnerable. Current attacks from within the scientific community on scientific value relativism and pluralism threaten what is already threatened from the outside, namely scientific autonomy.

Gorm Harste

"Interpretation of Values" and "Judgment of Values" in Weber and Durkheim

Social sciences in general and political science in particular have defended a thesis of "value relativism" throughout the 20th century. It is often defended by reference to the classical breakthrough with Max Weber and Émile Durkheim. However, Weber's so-called "value relativism" is a myth, which does not correspond to his indeed very Kantian defense of normative reasoning. Weber and even more Durkheim rejected the idea of "value relativism". Both, within the Kantian heritage of philosophy of moral, epistemology and history, understand freedom of values as committed interpretation and judgment of values. The skeptical attitude of Weber compared to that of Durkheim is rather grounded in his *Zeitdiagnosis* of political conjunctures around the First World War; while the French Third Republic had a differentiated structure of power, power in Germany dedifferentiated. Both were extremely critical to ideologies and myths of blurred communication about values, and this criticism is still highly interesting to contemporary research.

Erik Christensen

"Scientific Value Relativism in Practice" – as Part of the Student Rebellion at the Department of Political Science at the University of Aarhus

In the first years of the Department of Political Science at the University of Aarhus, scientific value relativism was a profound scientific doctrine. In the first phase of the student rebellion, the students used the doctrine to promote a debate between

teachers and students about theory of science, the goals of the study and teaching methods. The students demanded that the doctrine of value relativism have practical consequences for the teachers in terms of presenting their premises of value for their research and teaching and in a form that allowed maximum confrontation of values. One consequence of the critique was that the subject for the seminar in political philosophy in 1969-70 was democratically chosen by the participating students and self-organized, which was accepted by professor Erik Rasmussen, the founding father of the doctrine at the Department of Political Science. As American sociologist Alvin W. Gouldner has argued, the value relativism at the department can be interpreted as a conscious/unconscious ideology of profession, which had the function of creating common, basic scientific values and a corporate spirit at the department.

Om forfatterne

Per Mouritsen, cand.scient.pol., ph.d. (EUI), lektor i politisk teori og idéhistorie ved Institut for Statskundskab og leder af Center for Journalistiske Universitetsuddannelser ved Aarhus Universitet. Har skrevet om en lang række emner inden for politisk teori i bred forstand, herunder artikler om disciplinens historie og faglige status. Beskæftiger sig i øjeblikket med dansk national identitet og politisk kultur i forhold til EU og det multikulturelle samfund og er ved at redigere bogen *Constituting Communities: Political Solutions to Cultural Conflict*, London: Palgrave-Macmillan, 2006 (med Knud Erik Jørgensen). E-mail: pm@ps.au.dk

Kasper Lippert-Rasmussen, dr.phil., D.Phil. (Oxford), lektor i filosofi, Københavns Universitet. Af publikationer kan nævnes: *Det Retfærdige Samfund* (med N. Holtug og K. Kappel) og *Egalitarianism* (med N. Holtug (ed.), Oxford University Press (forthcoming)) samt talrige artikler i internationale fagtidsskrifter, bl.a. *Ethics*, *Philosophy & Public Affairs* og *Journal of Political Philosophy*. E-mail: lippert@hum.ku.dk

Jørgen J. Poulsen, uddannet ved Institut for Statskundskab i Århus, hvor han skrev speciale om værdirelativismens gyldighed med Erik Rasmussen som vejleder. Senere ved Yale University skrev han med Robert A. Dahl som vejleder ph.d. om demokratiets legitimitets- og solidaritetsformer gennem tiderne. I år har han forsvaret sin doktorafhandling, der fremlægger en evolutionært funderet solidaritetsteori. E-mail: jpoulsen@ps.au.dk

Curt Sørensen, professor emeritus, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Har været på længere forskningsophold ved London School of Economics and Political Science, Freie Universität i Berlin, Stanford University samt institutter og arkiver i Wien og Budapest. Har skrevet en lang række artikler og værker om europæisk arbejderbevægelse og demokratiudvikling, blandt andet disputatsen *Mellem Demokrati og Diktatur*. Har ledet flere forskningsprojekter om stats- og nationsbygning samt udvikling af sociale konfliktdimensioner i Europa og arbejder pt på et større værk med titlen *Stat, Nation, Klasser*. E-mail: curt.soerensen@mail.dk

Gorm Harste, lektor, uddannet i statskundskab, filosofi og europæiske studier. Adjunkt i organisationssociologi AUC 1986-1990, siden 1991 ansat ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, dog 1992-94 Humanistisk Forskningscenter, Odense på et projekt om risikoforskning. Centrale forskningsområder: sociologisk teoriudvikling, historisk sociologi, politisk teori i europæisk statsdannelse; systemanalyse. E-mail: gorm@ps.au.dk

Erik Christensen, lektor ved Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning på Aalborg Universitet. E-mail: erikchri@socsci.aau.dk

37. årgang indeholder følgende temaer og aktuelle enkeltartikler samt anmeldelser

Verdenshistorien og international politik

Mette Skak: Den historiske drejning

Gorm Harste: Den europæiske stats dannelse

Nikolaj Petersen: Danmark som international aktør 705-2005. Et essay

Simon Viereck: Osmannerrigets storhed og fald

Anne Binderkrantz: Organisationerne og indflydelsen: Hvordan interesseorganisationer søger indflydelse på offentlig politik

Thomas Olesen: Tillys mekanismer: at *forklare* politiske processer

Artikler uden fælles tema

Ole Borre: Social tillid i Danmark

Michael Baggesen Klitgaard: At beskytte et politisk våben

Stefan Mazanti, Mikael Skov Mikkelsen og Tobias Effersøe: Eugenik – elitært, usolidarisk og uetisk?

Martin B. Carstensen: Mediernes konstruktion af Farum-sagen

Oppositioner ved Jørgen J. Poulsens forsvar af doktorafhandlingen til doktorgraden i statskundskab, *The General Theory of Solidarity – An Essay on the First Principle of Political Behavior*:

Raino Malnes: Første officielle opposition

Curt Sørensen: Opposition *ex auditorio*: De autoritative udtalelsers metode

Gorm Harste: Opposition *ex auditorio*

Peter Nannestad: Anden officielle opposition: Poulsens gambit

Værdier i samfundsvidenskabelig forskning

Per Mouritsen: Værdier i samfundsvidenskabelig forskning

Kasper Lippert-Rasmussen: Erik Rasmussens værdirelativisme: indhold og gyldighed

Jørgen J. Poulsen: Den videnskabelige værdirelativisme, repressiv tolerance og den usete gorilla

Curt Sørensen: Videnskab eller ideologi? – et forsvar for den videnskabelige værdirelativisme, pluralismen og den videnskabelige autonomi

Gorm Harste: "Værdifortolkning" og "værdibedømmelse" hos Weber og Durkheim

Erik Christensen: "Den videnskabelige værdirelativisme i praksis" som led i studenteroprøret på IFSK

Jørgen J. Poulsen: Den generelle teori om solidaritet med hug og parade

Konflikt og samarbejde i dansk politik

Dansk partipolitik kan anskues ud fra to vinkler. For det første samarbejder de politiske partier om lovgivningen. Dette samarbejdende element er helt afgørende for, at der kan træffes politiske beslutninger i et system med mindretalsregeringer. For det andet er de politiske partier konkurrenter om vælgernes gunst. Dette er et væsentligt aspekt af den politiske dagligdag, og der er meget, der tyder på, at denne konkurrence er blevet intensiveret. Artiklerne fokuserer ud fra forskellige tilgange på, hvordan det danske politiske system sikrer, at de politiske partier samtidig kan være politiske konkurrenter og samarbejdspartnere om lovgivning.

Abonnementspriser for 37. årgang:

Studenterabonnement	210,00 kr.
Normalabonnement	295,00 kr.
Institutionsabonnement	395,00 kr.
Enkeltnummer	100,00 kr.

Bestilling af abonnement eller enkeltnumre:

Indbetal beløbet på girokonto 5 04 51 93

Tidsskriftet *Politica*

c/o Institut for Statskundskab

Bartholins Allé

8000 Århus C

eller pr. e-mail: Politica@ps.au.dk; telefon: 8942 1253

Efter bestilling kommer tidsskriftet automatisk med posten.

Husk tydelig afsenderadresse.

36. årgang af *politica* kan stadig fås:

Retliggørelse af politik

Jørgen Dalberg-Larsen: Forholdet mellem ret og politik i retsstaten og velfærdsstaten

Helle Porsdam: Den konstitutionelle vending i Danmark og Europa og dens amerikanske rødder

Gorm Toftegaard Nielsen: Menneskerettighederne – politik i juridisk forklædning?

Jens Vedsted-Hansen: Menneskerettigheder som politiseret ret eller retliggjort politik?

Karin Hilmer Pedersen: Europæisering – et retligt perspektiv på EU's østudvidelse

Anders Branth Pedersen: Først den ene vej og så den anden vej: de politiske beslutningsprocesser vedrørende udretning og genslyngning af Skjern Å

Bernhard Hansen: Plebejer- og netværkspartier – nyere empirisk forskning i politiske partier

I netværkenes spind

Lotte Jensen og Eva Sørensen: Netværk – fra vilkår til værktøj for styring og demokrati

Jacob Torfing: Diskursive forhandlingsnetværk i aktiveringspolitikken

Signy Irene Vabo, Gro Sandkjær Hanssen og Jan Erling Klausen: Demokrati og deltagelse i urbane policynettverk – erfaringer fra Norge

Esben Bergmann Schjødt og Gert Tinggaard Svendsen: Institutionel økonomi og social kapital teori: et integreret perspektiv på økonomisk vækst

Artikler uden fælles tema

Thomas Palner: Generation X: rids af en ny politisk kultur

Ulrik Pram Gad: Grønlands identitet: sprog, demokrati, velfærd og selvstændighed

Søren Hartmann Hede: Velfærdsstatsregimer og arbejdsmarkedspolitik – grupperer velfærdsstaterne sig som forventet?

Rune Slothuus: Politisk smag som klassemærke: en Bourdieu-approach til studiet af politiske holdninger

Jørgen Elklit: Er der virkelig ingen argumenter for at ændre det kommunale valgsystem?

Magtudredningen

Erik Damgaard: Folketing og folkestyre

Anker Brink Lund: Mediernes magt – og magten over mediernes

Jørgen Goul Andersen: For meget tilskuerdemokrati, men hvad kan der gøres?

Peter Munk Christiansen og Asbjørn Sonne Nørgaard: Konsensusdemokrati og interesseorganisationer

Thomas Pallesen: En vellykket kommunalreform og hva' så?

Jens Blom-Hansen og Jørgen Grønnegård Christensen: EU og Danmark

Simon Calmar Andersen: Hvorfor bliver man ved med at evaluere folkeskolen?

Nils Bredsdorff: Det tålmodige demokrati: de nordiske magtudredninger

Politicas ph.d.-serie

Iben Nathan, *When Poor People Participate. A Case Study of a Local Government Election in a Locality of Rural Bangladesh*, 1998, kr. 125,00.

Aksel Vladimir Carlsen, *Socialdemokratismens muligheder og begrænsninger i det postsovjetiske Rusland*, 1999, kr. 125,00.

Hanne Marlene Dahl, *Fra kitler til eget tøj - Diskurser om professionalisme, omsorg og køn*, 2000, kr. 125,00.

Lars Johannsen, *The Constitution and Democracy: The Choice and Consequence of the Constitution in Post-Communist Countries*, 2000, kr. 125,00.

Mette Kjær, *The Politics of Civil Service Reform: A Comparative Analysis of Uganda and Tanzania in the 1990s*, 2001, kr. 125,00.

Bernhard Hansen, *Party Activism in Denmark. A Micro Level Approach to a Cross-Sectional Analysis of the Correlates of Party Activism*, 2002, kr. 125,00.

Vibeke Lehman Nielsen, *Dialogens pris. Uformelle spilleregler, ressourcensymmetri og forskelsbehandling i offentligt tilsyn*, 2002, kr. 125,00.

Asbjørn Skjæveland, *Government Formation in Denmark 1953-1998*, 2003, kr. 125,00.

Kristian Høyer Toft, *International Justice and Justificatory Models*, 2003, kr. 125,00.

Søren Serritzlew, *Offentlig budgetlægning i et institutionelt perspektiv*, 2004, kr. 75,00.

William Leslie Mitchell, *Instrumental Friend or Foe? Constructivist Activism in Security Policy Means Analysis*, 2004, kr. 125,00.

Rikke Skou Jensen, *Ledelse og medindflydelse. En analyse af ledelsesadfærd og institutionaliseret samarbejde på offentlige og private arbejdspladser*, 2004, kr. 125,00.

Jens Rudbeck, *Popular Contention and Democratization in Sub-Saharan Africa*, 2005, kr. 125,00.

